

MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALARNING
KOMMUNIKATIV KOMPITENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDOGOGIK
IMKONIYATLARI

S.A.Xodjabekova

Nizomiy nomidagi TDPU, Logopediya kafedrasida tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalarda kommunikativ qobiliyatini shakllantirish muammosi o'rganilgan. Maqolada duduqlanuvchi bolalarning muloqotga kirish hususiyatlari, ko'nikmalari korreksiyalashning asosiy usullari o'rganilgan. Shu bilan birgalikda duduqlanuvchi bolalarni nutq kamchiliklarini bartaraf etishga oid tavsifalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutq, qobiliyat, muloqot, kommunikativ, talaffuz, odob-axloq, adaptatsiya, artikulyatsiya, differentsatsiya, potologiya, fonematik eshituv, fonematik idrok, nutqiy e'shituv.

Аннотация: В данной статье изучается проблема формирования коммуникативных способностей у заикающихся детей. В статье изучаются основные методы коррекции особенностей и навыков заикающихся детей. Наряду с этим есть описания, как устранить дефекты речи у детей, которые заикаются.

Ключевые слова: речь, способности, общение, коммуникативность, произношение, манеры, адаптация, артикуляция, дифференциация, патология, фонематический слух, фонематическое восприятие, речевой слух.

Annotation: This article studies the problem of developing communicative abilities in children who stutter. The article studies the basic methods of correcting the characteristics and skills of children who stutter. Along with this, there are descriptions of how to eliminate speech defects in children who stutter.

Key words: speech, abilities, communication, communicativeness, pronunciation, manners, adaptation, articulation, differentiation, pathology, phonemic hearing, phonemic perception, speech hearing.

Шахснинг коммуникатив компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича мутахассислар томонидан ишлаб чиқилган дастурлар, қанчалик мукамал бўлмасин, жамиятнинг коммуникатив маданияти билан "табiiй" тарзда танишиш ўрнини боса олмайди. Коммуникатив компетенцияни ривожлантириш "табiiй" тажрибани бошқа, самаралироқ тажриба билан алмаштириш эмас, балки коммуникатив маданият бойлигини ўзлаштиришнинг янада самарали усуллари ўз-ўзини ташкил қилишда ёрдам беришидир.

Замонавий психолингвистик, психологик ва педагогик тадқиқот маълумотлари иккита психологик тамойилни ҳисобга олган ҳолда мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш тизимини қуришни талаб қилади: ривожланиш тамойили ва фаолиятлилик тамойили.

Ушбу тамойилларга асосланиб, мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришнинг мазмуни ва усуллари

ишлаб чиқилади, уларнинг мулоқоти турли хил фаолият жараёнида қурилади. Хусусан, логопедияда психологик-педагогик ёндашув Р.Э. Левина томонидан ишлаб чиқилган.

Дудуқланувчи мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш учун асос, биринчи навбатда, мулоқот воситаси сифатида тилни ўзлаштиришнинг психологик қонуниятларидир.

Коммуникатив компетенцияни ривожлантиришнинг психологик тамойилларидан бири ривожланиш тамойили бўлиб, унга кўра барча психик жараёнлар, шу жумладан нутқ ҳам ўз ривожланишида маълум сифат босқичларига эга. Психик жараёнларнинг ривожланиши бир-бири билан яқин муносабатда ривожланади.

Л.С. Виготскийнинг фикрига кўра, ўрганишнинг жуда кеч бошланиши ривожланишда оптимал вақтда содир бўлган таълимга қараганда катта аҳамиятга эга бўлмайди. Нутқни ривожлантириш учун ушбу энг қулай даврда бола мулоқот амалга ошириладиган тилнинг асосий воситаларини ўзлаштиради. Цензитив даврда боланинг коммуникатив компетенциясининг асослари, махсус лингвистик туйғу шаклланади.

Илгари биз мактабгача ёшдаги коммуникатив компетенцияни субъектнинг бошқалар билан алоқа қилиш истагини белгилайдиган кўникмалар тўплами сифатида белгилаган эдик; мулоқотни ташкил қилиш қобилияти, шу жумладан суҳбатдошни тинглаш қобилияти, ҳиссий эмпатия, эмпатия кўрсатиш қобилияти, зиддиятли вазиятларни ҳал қилиш қобилияти; нутқдан фойдаланиш қобилияти; бошқалар билан мулоқот қилишда риоя қилиниши керак бўлган нормалар ва қоидаларни билиш.

Коммуникатив қобилиятларнинг номукамаллиги, нутқнинг пассивлиги эркин мулоқот жараёнини чеклайди ва ўз навбатида оғзаки ва когнитив фаолиятнинг ривожланишига, билимларни ўзлаштиришга тўсқинлик қилади, боланинг шахсий ривожланиши ва хатти-ҳаракатларига салбий таъсир қилади.

Дудуқланувчи мактабгача ёшдаги боланинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш, унинг ҳиссий соҳасини фаоллаштириш, болани мулоқотда мақсадлар қўйишга ўргатиш, коммуникатив вазифани таҳлил қилиш, мулоқотнинг турли вазиятларида ҳаракат қилиш, унинг мотивациясини шакллантиради.

Дудуқланувчи мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришда ва шу билан бирга унинг ақлий соҳасини ривожлантиришда кимнингдир ролида бўлиш билан боғлиқ вазифалар алоҳида рол ўйнайди

Мактабгача ёшдаги болалик даврида дудуқланувчи болаларнинг мулоқот қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантириш ижтимоий мослашув орқали нутқни ривожлантиришга олиб келади. Мулоқот кўникмалари биргаликда ҳаракат қилиш кўникмаларини шакллантиради, бир-бирини

яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Болалар нутқда одамларнинг ижтимоий мавқеи, роллари, қадриятлари ва бошқаларни акс эттиришини билиб олади ва аниқ сўзлар, уларнинг талаффуз оҳанги, мурожаат шакли суҳбатдошлар ўртасидаги мавжуд муносабатларга боғлиқлигини тушуна бошлайди.

М.И.Лисина, Э.О.Смирнова, А.Г.Рузскаянинг сўзларига кўра, ривожланган мулоқот қобилиятлари болалар ўртасида тез-тез алоқа қилишига ёрдам бериши ва бу, ўз навбатида, мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив қобилиятларини ривожлантиришга олиб келади.

Биз дастлаб ҳар бир боланинг психо-эмоционал соҳаси билан бевосита боғлиқ бўлган кучли нутқ салоҳиятига эга эканлиги ва катталарнинг вазифаси болани коммуникатив фаолият соҳасида деярли чексиз имкониятларидан фойдаланишга ўргатиш эканлигидан келиб чиқамиз.

Дудуқланувчи мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш бўйича вазифаларнинг семантикаси, бошқа вазифалар билан солиштирганда, кўпроқ даражада, боланинг шахсиятига ҳурмат, унинг ички дунёсига самимий қизиқиш ва ишончни ўз ичига олиши керак. Иншо ёзиш, ҳар қандай ижодкорлик фаолияти каби, биринчи навбатда, катталар назорати учун материал эмас, балки ўзини намоён қилиш усулидир. Бошқариш функцияси бола учун иложи борича кўзга ташланмайдиган бўлиши керак. Шунинг учун мотивацион муносабатни шакллантиришга эътибор бериш керак: “Мен ўз фикрларимни, ҳис-туйғуларимни, ички дунёмни ифодалаш учун – ўзимни ифодалаш учун гапираман (ва катталар назорат қилиш, текшириш имкониятига эга бўлиши учун эмас). Мен изчил гапиришни ўргандим)”. Вазифалар тизими ижодий тасаввур ва фантазияни ривожлантиришга, боланинг янги тасвирлар, белгилар, вазиятлар, сюжетлар яратиш қобилиятини рағбатлантиришга асосланган бўлиши керак.

Нутқ фаолиятида мотивацион иштирокни шакллантиришнинг асосий вазифаси номақбул фаолият мотивларининг кучидан сезиларли даражада ошиб кетадиган кўзғалиш ва мотивацион мотивларнинг тармоқланган тизимини яратишдир. Нутқни ривожлантириш муҳитини яратмасдан, бу вазифани бажариш мумкин эмас. Ўйин, мактабгача ёшдаги боланинг асосий фаолияти сифатида, ривожланаётган муҳитни шакллантириш учун энг қулай воситадир.

Юқорида айтилганларга мувофиқ, биз дудуқланувчи мактабгача ёшдаги болаларнинг коммуникатив компетенциясининг ташқи ва ички таркибий қисмларини ажратамиз.

Ташқи хусусиятлар:

- катталар билан мулоқот (Л.С.Виготский ақлий фаолиятнинг юқори шакллари ривожлантириш жараёни доимо боланинг катталар билан мулоқотида бўлишини кўрсатди, С.Л.Рубинштейн она тилини бирламчи

ўзлаштириш, ҳаётий мотивацияли фаолият алоқаси жараёнида чинакам жонли нутқ содир бўлишини таъкидлайди.).

- мулоқот кўникмаларини шакллантириш (М.И. Лисина, Э.О. Смирнова, А.Г. Рузская асарларида биз ривожланган мулоқот қобилиятлари болалар ўртасида тез-тез алоқа қилишига ёрдам беришини тасдиқлаймиз ва бу, ўз навбатида, нутқ фаоллигини келтириб чиқаради).

- нутқ баёнида мотивацион иштирокни шакллантириш (Л.С.Виготский, А.Р.Лурия, А.А.Леонтев, нутқ авлодининг биринчи бўғини унинг мотивацияси деб аталади. Л.С.Виготский: “Фикрнинг ўзи бошқа фикрдан эмас, балки мотивациядан туғилади. Бизнинг ҳаракат ва эҳтиёжларимиз, қизиқишларимиз ва мотивларимиз, таъсир ва ҳис-туйғуларимизни ўз ичига олган бизнинг онгимиз доираси”. А.Р.Лурия: “Нутқ баёноти одатда ушбу баёнотнинг мотиви билан бошланади.” А.А. Леонтиев: “баёнотнинг бошида мотив ётади”. П. К. Анохиннинг фикрига кўра, мотивацион иштирокни шакллантириш исталмаган фаолият мотивларининг кучидан сезиларли даражада ошиб кетадиган кўзғалиш ва мотивларнинг тармоқланган тизимини яратишни ўз ичига олади. Нутқни ривожлантириш муҳитини яратмасдан, бу вазифа амалга ошириш мумкин эмас).

Ички хусусиятлар:

- сенсомотор (мотор) фаолиятини ихтиёрий тартибга солишни ривожлантириш;

- когнитив фаолиятнинг оғзаки-мантиқий компонентларини ривожлантириш: жуфтлашган аналогияларни танлаш; оддий аналогияларни танлаш; асосий хусусиятларни таъкидлаш; тушунчаларни аниқлаш; тушунчаларни таққослаш; тушунчаларни истисно қилиш; метафора, мақол ларнинг маъносини тушуниш; қисқа ҳикоялардаги маънони тушуниш; воқеалар кетма-кетлигини ўрнатиш.

- ривожланиш йўли билан боланинг нутқ ва тил компетенциясини шакллантириш: квази-фазовий тасаввурлар; мураккаб нутқ тузилмаларини таниб олиш ва тушуниш; нутқда “вақт” кетма-кетлик ва сабаб-натija муносабатларини тушуниш ва улардан фойдаланиш; антонимларни танлаш ва сифатларнинг қиёсий даражаларини шакллантириш қобилияти.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abidova N.Z., Xodjabekova S.A. Aqli zaif o'quvchilarning nutqiy faolligini ko'rgazmali vositalar asosida rivojlantirish//Innovatsii v pedagogike i psixologii. – 2021. -T. 4. -№. 8.

2. Xodjabekova S.A. O'quvchilar nutqiy faolligini rivojlantirish yo'llari «Inklyuziv ta'lim: strategiya, fan, amaliyot va texnologiyalar» -2021.-T

3. Abidova N.Z., Xodjabekova S.A. Duduqlanuvchi bolalarda muloqot ko'nikmalarini korreksiyalashning asosiy usullari // "Maktab va hayot" ilmiy-metodik jurnali -2022. -T. № 5
4. Ayupova M.Y. Logopediya. – T.: O'zbekiston faylasuflar jamiyati. 2007 y.
5. Mo'minova L.R., Nurkeldiyeva D. 5-7 yoshli bolalarni maktab ta'limiga tayyorligini tekshirish dasturi. –T., 1997. –55 bet.
6. Mo'minova L.R., Abidova N.Z. Maxsus psixologiya. – T.: O'zbekiston faylasuflar jamiyati. O'zbekiston faylasuflar jamiyati. 2013